

суспільства та європейських стандартів освіти в Україні. *Current issues in pharmacy and medicine: science and practice*. 2015. № 1 (17). С. 96–100.

2. Гетьман А. П., Герасіна Л. М., Данильян О. Г. Правове виховання в сучасній Україні: монографія / за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2013. 440 с.

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2802-ХІІ : станом на 31 груд. 2020 р.

4. Оверченко А. І. Правова соціалізація як процес становлення правосвідомості особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. Вип. 9/ С. 146–154.

5. Шульга Н. В. Правова культура майбутніх фахівців медичної галузі як об'єкт комплексного психолого-педагогічного дослідження. *Науковий вісник Львівської Академії. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 4. С. 220–225.

REFERENCES

1. Aliksieieva, I. M. (2015). *Pravova osvita ta pravove vykhovannia provizoriv u konteksti demokratyzatsii suspilstva ta yevropeiskykh standartiv osvity v Ukraini*. [Legal education of pharmacists in a context of society democratization and the European standards of education in Ukraine].

2. Hetman, P., Herasina, L. (2013). *Pravove vykhovannia v suchasni Ukraini*. [Legal education in modern Ukraine]. Kharkiv.

3. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu*

zdrovia. (2020). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. Kyiv.

4. Overchenko, A. (2010). *Pravova sotsializatsiia yak protses stanovlennia pravovidomosti osobystosti*. [Legal socialization as a process of formation of legal consciousness of the individual]. Kyiv.

5. Shulha, N. (2018). *Pravova kultura maibutnikh fakhivtsiv medychnoi haluzi yak ob'iekt kompleksnoho psykholoho-pedahohichnoho doslidzhennia*. [Legal culture of future medical specialists as an object of psychological and pedagogical study]. Kropyvnyts'kyi.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ШУЛЬГА Наталя Володимирівна – аспірант Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького національного медичного університету.

Наукові інтереси: формування правової культури та правосвідомості майбутніх магістрів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SHULHA Nataliia Volodymyrivna – PhD student (Kirovograd Flight Academy of the National Aviation University), lecturer of the Department of Social and Humanities of Donetsk National Medical University.

Circle of scientific interests: legal culture and legal consciousness formation of future medicine masters.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2021 р.

УДК 159.923:324

DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-199-222-229

ЩУПКО Світлана Олександрівна -

викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності соціально-гуманітарного факультету

Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9094-0415>

e-mail: supkonina@gmail.com

СИСТЕМНЕ ЗАСВОЄННЯ СИНТАКСИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ЗА ДОПОМОГОЮ СУЧАСНИХ ВИДІВ ВПРАВ

Постановка і обґрунтування актуальності проблеми. У шкільному курсі української мови (основна школа) надзвичайно велика роль належить синтаксису складного речення. Систематичне вивчення синтаксису не тільки завершує роботу над комплексом мовних засобів, над усвідомленням структури мови, а й забезпечує практичне оволодіння всіма виразовими засобами, які тільки у складі синтаксичних одиниць виконують свою комунікативну функцію.

Проте опрацювання синтаксичного матеріалу шкільною практикою здійснюється на дуже низькому рівні. Учні практично не

оперують синтаксичними поняттями, не розрізняють синтаксичних конструкцій, внаслідок чого не оволодівають належною мірою правильною побудовою речень та пунктуаційними нормами. Помилки, пов'язані із засвоєнням синтаксису (граматичні та пунктуаційні), становлять переважну більшість та істотно впливають на комунікативні якості письмових висловлювань школярів.

На сучасному етапі навчання синтаксису складного речення має бути комунікативно-спрямованим і зорієнтованим передусім на формування в учнів основної школи вмінь і навичок вільно, комунікативно виправдано

користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. Вчитель повинен донести до учнів специфіку організації синтаксичного рівня системи української мови, зокрема особливості побудови мовних синтаксичних конструкцій, структурно-семантичні характеристики синтаксичних категорій, правила інтонування різних типів речень та використання їх у мовленні для ефективного здійснення комунікативного наміру тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методику навчання синтаксису в різних його аспектах досліджували такі відомі науковці як О. Потебня, О. Пешковський, О. Бондаренко, А. Загнітко, В. Бабайцева, В. Мельничайко, Н. Голуб, О. Горошкіна та ін.

Зважаючи на погляди сучасних лінгвістів, можемо зробити наступні узагальнення: акцент треба робити не стільки на структурі речення, скільки на суті (значенні) й на тому, що цю суть можна виразити по-різному; важливо показати учням великі можливості синтаксичної синонімії; створити умови для вільного висловлення своєї думки та позиції учня тощо.

Вчений О. Біляєв розробив методичні положення та рекомендації, які широко впроваджуються в шкільну практику й сьогодні. Для розв'язання проблеми якісного засвоєння синтаксичного матеріалу, потрібна система вправ і завдань, яка має забезпечити засвоєння учнями теоретичних знань із синтаксису складного речення в практичному аспекті, і активне формування їхніх комунікативних вмій і навичок. Важливо надавати перевагу активним формам вивчення синтаксису, різноманітним завданням творчого характеру на мовленнєвому матеріалі: моделюванню, трансформації, конструюванню синтаксичних одиниць; складанню речень і невеликих текстів у певній композиційній формі з урахуванням граматичних і стилістичних особливостей мовних явищ.

О. Горошкіна, М. Пентиліук, В. Мельничайко, О. Біляєв, І. Дроздова, В. Онишук розробили у лінгводидактиці класифікацію вправ. Нами виділено вправи та завдання, що сприяють ефективному засвоєнню синтаксису складного речення в основній школі:

Мета статті – з'ясувати, в чому полягає системне засвоєння синтаксичного матеріалу учнями основної школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засвоєння будь-якого мовного матеріалу значною мірою залежить від того, наскільки органічно він входить у систему засвоєних учнями понять, асоціативних зв'язків

між ними. Це, звичайно, стосується й опрацювання синтаксису.

«Синтаксисові відводиться центральне місце в граматичній системі мови. Це зумовлюється тим, що саме сфері синтаксису спеціально належать ті мовні одиниці, які безпосередньо служать для спілкування людей і безпосередньо співвідносять повідомлюване з реальною дійсністю...» [9, с. 7].

Роль цього розділу в шкільному курсі української мови надзвичайно велика. Систематичне вивчення синтаксису не тільки завершує роботу над комплексом мовних засобів, над усвідомленням структури мови, а й забезпечує практичне оволодіння всіма виразовими засобами, які тільки у складі синтаксичних одиниць виконують свою комунікативну функцію.

Проте опрацювання синтаксичного матеріалу шкільною практикою здійснюється на дуже низькому рівні. Учні практично не оперують синтаксичними поняттями, не розрізняють синтаксичних конструкцій, внаслідок чого не оволодівають належною мірою правильною побудовою речень та пунктуаційними нормами. Помилки, пов'язані із засвоєнням синтаксису (граматичні та пунктуаційні), становлять переважну більшість та істотно впливають на комунікативні якості письмових висловлювань школярів.

Причини такого стану зумовлені і складністю самого матеріалу, і малою кількістю навчальних годин, і місцем у програмі – наприкінці всього курсу. Останні два фактори зводять до мінімуму можливість закріпити й повторити вивчене.

Ось чому так важливо знайти шляхи підвищення ефективності опрацювання синтаксичних тем. Один із них – послідовна реалізація дидактичного принципу наступності і перспективності в навчанні. Дещо в цьому плані надійно увійшло в арсенал методики – у навчальні програми і шкільну практику. Елементарні відомості з синтаксису, засвоєні на початковому етапі навчання (а до них входять основні поняття), неодноразово постають перед учнями під час опрацювання несинтаксичних розділів, оскільки ілюстративний матеріал представлений здебільшого у вигляді речень або тексту. Це дає змогу не тільки зберегти в пам'яті дітей вивчене раніше, а й забезпечити ґрунтовне засвоєння тих мовних явищ, усвідомлення яких потребує знання синтаксису. Інші можливості, хоч і знайшли переконливе обґрунтування в методичній науці, поки що слабо використовуються у шкільній практиці. Зокрема, мало робиться для того, щоб під час роботи над курсом морфології учні значно

поповнювали і поглиблювали свої знання з синтаксису.

Та є ще один резерв, використання якого не розроблене ні в теоретичному, ні в практичному аспекті. Це – органічні зв'язки між синтаксичними темами і розділами. Не претендуючи на всебічне висвітлення теми, розглянемо деякі пов'язані з нею питання.

Нелегко дається учням засвоєння того, що сполучні слова, крім функції зв'язку простих речень у складному, виконують роль членів підрядного речення. Тому під час розгляду членів речення (як у п'ятому, так і в сьомому класі) доцільно потурбуватися про підготовку до опрацювання цієї теми.

Визначаючи головні члени речення не тільки в простих, а й у складних реченнях, учитель має змогу звернути увагу школярів на те, що не в кожному простому реченні, не в кожній частині складного речення є граматична основа – два головні речення – підмет і присудок. Принагідно розглядаються конструкції аналогічні до поданих:

1. *В тім морі людина потопить на дні усіх, хто хоче бачить світ в вогні.* (В. Ткаченко).

2. *Коли виносили мене із бою по чистому льоду, чотири впало* (П. Воронько).

3. *Задаймо, як ламали грати, а заодно й зневіри літ* (М. Подолян).

Визначення членів речення допоможе в опрацюванні двох наступних розділів – «Речення односкладні» і «Складнопідрядні речення».

«Розмежування сурядності і підрядності стосовно безсполучниковості виявляється неможливим, хоча в семантичному плані між різними видами безсполучникових, складносурядних і складнопідрядних речень встановлюється цілком визначена співвідносність» [1, с. 67].

Останнє важливе, зокрема, тому, що більшість учнів завершують вивчення складних речень з переконанням, що їх складові частини – це двоскладні предикативні одиниці. Односкладних частин складного речення вони часто не виленовують, трактують речення типу: *Я здивувався, що так швидко стемніло; Зрозуміло, як це могло статися; Тихо навкруги, але з заходу вже насувається хмара.* – як прості. Причина, очевидно, полягає в тому, що між розділами «Односкладні речення» та «Складне речення» не проводиться жодного зв'язку: як односкладні розглядаються тільки прості речення. А компонентами складних – виступають здебільшого двоскладні предикативні частини.

Значно кращих результатів можна досягти, якщо після початкового ознайомлення учнів з

односкладними реченнями (використовуються окремі прості речення) перейти до розгляду таких одиниць у складі конструкцій з двома чи кількома граматичними основами. У цьому випадку виникають сприятливі умови для зіставлення двоскладних і односкладних граматичних основ, для закріплення і поглиблення засвоєного ще в п'ятому класі поняття про складне речення.

Для аналізу можна пропонувати такі, наприклад, речення.

1. *Ось так поговорю сама з собою, і яснішою стане власна стежка* (Іван Цюпа).

2. *Коли мені кажуть «Київ», я бачу кам'яні маси будинків і зелені скверики коло них...* (Павло Загребельний).

3. *Світ навколо кипів піною квітування, дзвенів пташиним щибетом, повнився мелодійним бджолиним гудінням, і так само кипіло, дзвеніло, гуло й виспівувало в Максимовій душі* (В. Козаченко).

Послідовність роботи може бути такою:

1. Встановити кількість граматичних основ і, отже, характер конструкції – просте чи складне речення (повторення відомостей про складне речення).

2. Схарактеризувати граматичні основи (закріплення щойно засвоєного про односкладну граматичну основу).

3. Проаналізувати односкладні частини складної конструкції (повторення і закріплення всіх відомостей про просте речення і його компоненти).

Такий аналіз, не завдаючи ні найменшої шкоди опрацюванню односкладних речень, сприяв би підготовці до систематичного опрацювання складних конструкцій, одним з містків, що з'єднують синтаксичні розділи програми восьмого і дев'ятого класів.

Крім суто аналітичної роботи, за допомогою складних речень може бути розглянуте поширення чи ускладнення простого речення. Не важко помітити, що предикативні одиниці, які входять до складних речень, в учнівському мовленні здебільшого невеликі за обсягом, у них мало другорядних членів і майже відсутні засоби ускладнення. Тому такі операції, як введення другорядних відокремлених і уточнювальних членів, вставних слів і звертань, можуть виконуватись на матеріалі не тільки простих речень, а й їх структурних аналогів – компонентів складносурядних, складнопідрядних чи безсполучникових конструкцій, зокрема тих, що були об'єктом розгляду у п'ятому класі.

Твій батько мріяв про те, щоб ти вчився. Юначе, твій батько, перебуваючи на фронті, мріяв про те, щоб ти вчився, закінчив школу, здобув професію.

Тут теж лише встановлюється кількість граматичних основ і межа між частинами складного речення (це має велике значення для повторення і закріплення відомостей про складне речення); усі спостереження і зміни передбачені вимогами аналізу простих речень. Таке ж «забігання наперед» можливе і з метою кращого засвоєння багатокomпонентних складних речень.

На вивчення таких конструкцій програма відводить мало часу. А обсяг вимог досить великий: необхідно засвоїти особливості будови складнопідрядних речень з кількома підрядними і з різними видами синтаксичного зв'язку, знаходити такі конструкції в тексті, правильно використовувати їх у мовленні, знати і застосовувати правила їх пунктуаційного оформлення. Тому великої ваги набуває пропедевтичне ознайомлення з такими конструкціями в ході опрацювання складних речень мінімальної структури.

При вивченні складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових складних речень одним із найважливіших аспектів є характер смислових зв'язків між предикативними частинами і засоби їх вираження, тобто питання, які з успіхом можна розглядати і в складі конструкцій з кількох простих речень.

Почати таку роботу можна з уроку опрацювання загальних відомостей про складне речення. Після ознайомлення із засобами зв'язку і, отже, з наявністю сурядних, підрядних та безсполучникових зв'язків між частинами складного речення (на матеріалі двокомпонентних конструкцій) доцільно простежити ці зв'язки в синтаксичних одиницях складнішої структури.

1. Юля схилилась над зошитом, і в цю мить її ліктя легенько торкнулась Марійка Поліщук, яка сиділа поруч (О. Донченко).

2. Потім судді пішли, й люди заворушилися, декотрі теж повиходили, а вона лишилася на своїй страшній лаві чекати присуду (Ю. Мушкетик).

Аналіз цих речень пропонуємо провести, опираючись на подані запитання і завдання:

1. Чому наведені речення вважаємо складними?

2. Як це довести?

3. Скільки складових частин входить до кожного з них?

4. Вкажіть, між якими частинами є сурядний, підрядний, безсполучниковий зв'язок.

Такі ж спостереження, але вже конкретного виду синтаксичного зв'язку, можливі і доцільні в ході опрацювання всіх різновидів складного речення. При цьому доведеться дещо змінити систему

спрямовуючих запитань, доповнивши її такими (залежно від характеру складних речень, що опрацьовуються на уроці):

1. Які смислові зв'язки між частинами, з'єднаними сурядним зв'язком? Якими мовними засобами вони виражені?

2. Чи є серед частин, з'єднаних підрядним зв'язком, підрядні означальні (з'ясувальні, способу дії, часу)? Як це довести? За допомогою чого з'єднуються вони з пояснюваною частиною?

3. Які смислові відношення між частинами, з'єднаними безсполучниковим зв'язком? Як можна довести наявність таких смислових зв'язків? Від чого залежить вибір розділового знака? Яка особливість інтонаційного оформлення цього зв'язку?

Суть таких спостережень полягає в тому, що, по-перше, не відволікаючи від розв'язання передбачених навчальною програмою завдань, вони виводять за рамки складних речень мінімальної структури, забезпечують пропедевтичне ознайомлення зі складними реченнями з різними видами синтаксичного зв'язку; по-друге, переміщують акцент роботи зі структурних на семантичні показники, на характер смислових відношень між частинами складних конструкцій, без усвідомлення яких неможливо засвоїти речення з різними видами зв'язку між предикативними частинами.

Такі зв'язки між синтаксичними розділами програми можуть, звичайно, бути не тільки перспективними, спрямованими на ознайомлення з наступними темами, а й ретроспективними, зорієнтованими на повторення вивченого матеріалу. Так, опрацьовуючи складнопідрядні речення, доцільно пропонувати учням здійснювати синтаксичний аналіз підрядних речень – це забезпечить поглиблення знань про розряди займенників і прислівників, про сполучники підрядності, про способи вираження всіх членів речення. Під час вивчення всіх видів складного речення можна і треба повторювати відомості про двоскладні і односкладні, поширені і непоширені, повні і неповні, неускладнені і ускладнені прості речення (всі вони можуть входити до складних конструкцій). Аналіз багатокomпонентних речень з різними видами зв'язку дає змогу повторити увесь матеріал про складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові складні речення.

Характерною рисою запропонованої нами програми є модульний принцип навчання, що передбачає системний підхід до опрацювання складних речень в школі.

Основними модулями вивчення синтаксису складного речення на уроках української мови у дев'ятому класі є:

модуль I – складне речення (1 год.);
 модуль II – складносурядне речення (5 год.);
 модуль III – складнопідрядне речення (12 год.);
 модуль IV – безсполучникове складне речення (9 год.);
 модуль V – складне речення з різними видами зв'язку (10 год.).

У кожному з модулів охоплено теоретичні відомості чинної програми в поєднанні з відомостями про діяльнісний підхід до опрацювання складних речень в школі, види вправ і завдань, перекази, твори, а також враховано міжпредметні зв'язки. До кожного з модулів розроблено тестові завдання, призначені для проміжного контролю знань учнів дев'ятих класів про системний підхід до опрацювання складних речень.

Першочергового значення в експериментальній методиці набували:

I Інформаційно-рецептивні методи (теоретичне вивчення мови)

1. Пояснення вчителя.
2. Бесіда.
3. Читання підручника (орієнтація на самостійність, активність учня).

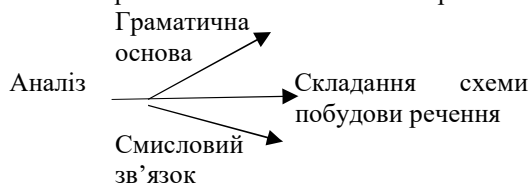
II Спонукально-репродуктивні методи (репродуктивні та перетворювальні вправи, конструювання мовного матеріалу за зразком тощо).

III Частково-пошуковий метод (створення проблемної ситуації пошуків учнями відповідей на поставлені запитання, самостійна побудова складних речень, переконструювання складних речень).

IV Сучасний інтерактивний метод. Групові вправи, які виконуються кожним учнем самостійно; і один учень із групи аналізує складні речення; на наступний урок - інший доповідає, як він вміє проаналізувати складні речення чи самостійно їх сконструювати. Цей метод передбачає самостійну роботу учнів і можливість взаємоперевірки засвоєння відомостей про складні речення.

Основними вправами для опрацювання складних речень були:

1. Усні вправи (розповіді за малюнками);
2. Вправи на знаходження граматичної основи в реченні і смислові зв'язки в реченні:

3. Утворення складних речень за певним показником (наприклад, утворити складнопідрядне часу; умови; підрядне означальне, вживаючи вказані сполучники);

4. Визначення кількості простих речень у складному; %.

5. Виразне читання текстів, які містять різні синтаксичні конструкції в тому числі складні;

6. Заміна, перебудова та побудова складних речень;

7. Розстановка розділових знаків в окремих складних реченнях;

8. Доповнення складних речень;

9. Письмові перекази (з використанням різних видів складних речень);

10. ісьмові твори (з використанням різних видів складних речень).

Для нашого дослідження були важливими вправи, що включали:

1. Знаходження в тексті синтаксичних помилок та їх виправлення;

2. Переробку текстів, бідних у синтаксичному відношенні;

3. Спостереження в художніх текстах над синтаксичними конструкціями;

4. Конструювання власного тексту з певним синтаксичним завданням.

Перший етап дослідного навчання відповідав періоду ознайомлення учнів із поняттям «складне речення» з урахуванням набутих учнями знань в попередніх класах про синтаксис (про словосполучення, просте речення, складне речення).

Спочатку перевага надавалася колективному аналізу під керівництвом вчителя, потім учні самостійно працювали над побудовою та перебудовою складних речень, їх аналізом, синтаксичним розбором речення.

На другому етапі експерименту розвивались уміння та навички учнів аналізувати та будувати складні речення, правильно їх інтонувати, доповнювати прості речення підрядними чи сурядними; будувати речення за поданими схемами та ін.

Вся ця робота проводилась відповідно до запропонованого шкільного програмою обсягу лінгвістичної теорії – учні усвідомлювали місце та роль синтаксису (зокрема різних видів складного речення) в розвитку правильності й культури мовлення школярів.

Третій етап дослідного навчання був спрямований на удосконалення умінь і навичок учнів використовувати різні види складних речень в докладних переказах та творах; створювати власні тексти на довільну тематику, використовуючи складні речення; вміння порівнювати роботи інших учнів тощо.

На третьому етапі набуває більшої ваги відповідальність учнів за власну мовотворчість, критичне ставлення до побудови складних речень та використання їх в переказах і творах. Таким чином, мовленнєва діяльність стає для школярів важливим засобом самовираження, самореалізації.

Програму дослідного навчання було складено таким чином, щоб на кожному наступному етапі учень дедалі більше наближався до самостійного комунікативно-доцільного пошуку.

Результати констатувального зрізу засвідчили, що важливим елементом експериментальної методики повинно бути створення в учнів мотиваційної бази для розвитку умінь та навичок щодо розуміння таких важливих понять як «синтаксис», «складне речення», «складнопідрядне речення», «складносурядне речення», «багатоконструктивне складне речення» та вміння їх аналізувати, робити синтаксичний аналіз речення, вміння ці речення доцільно використовувати у творах та переказах. У створенні системи вправ ми враховували доцільну різноманітність їх змісту і видів, оскільки правильний добір вправ забезпечував посилення інтересу учнів до вивчаючого матеріалу, допомагав розкрити цінність володіння мовою і сприяв розкриттю стилістичного багатства української мови та насичення власного мовлення різними видами складних речень.

Важливим, на наш погляд, є визначення вченим-синтаксистом О. Біляєвим способів взаємодії вчителя та учнів на уроці української мови. Вчений виділяє п'ять таких способів: 1) вчитель озвучує мовний матеріал – учні слухають (розповідь, пояснення); 2) учні та вчитель обмінюються думками з питань, що вивчалися на уроках мови, завдяки чому доходять до потрібних висновків, формулюють визначення, правила; 3) вчитель організовує спостереження учнів над фактами та явищами мови, що вивчаються, з подальшим колективним обговоренням його результатів; 4) учні під керівництвом учителя та самостійно добувають знання з мови за підручником; 5) учні шляхом виконання практичних завдань і вправ набувають потрібних знань.

В основній школі під час вивчення синтаксису потрібно формувати граматичну компетентність учнів (вміння учасників спілкування володіти комунікативними правилами спілкування; вміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку); вміння аргументувати думку, порівнювати, виділяти головне, знаходити причинно-наслідкові зв'язки; вміння забезпечувати чітке формулювання мети вивченого нового матеріалу, порівняння з нею здобутих результатів, підведення підсумків вивченого нового матеріалу, організацію самооцінювання та взаємооцінювання.

Важливу роль у якісному вивченні синтаксису складного речення відіграє насамперед проблемний підхід до навчання, а

також дослідницькі завдання, завдання, які містять елементи змагань.

Вчений О. Біляєв розробив методичні положення та рекомендації, які широко впроваджуються в шкільну практику й сьогодні. Для розв'язання проблеми якісного засвоєння синтаксичного матеріалу, потрібна система вправ і завдань, яка має забезпечити засвоєння учнями теоретичних знань із синтаксису складного речення в практичному аспекті, і активне формування їхніх комунікативних умінь і навичок. Важливо надавати перевагу активним формам вивчення синтаксису, різноманітним завданням творчого характеру на мовленнєвому матеріалі: моделюванню, трансформації, конструюванню синтаксичних одиниць; складанню речень і невеликих текстів у певній композиційній формі з урахуванням граматичних і стилістичних особливостей мовних явищ.

О. Горошкіна, М. Пентилюк, В. Мельничайко, О. Біляєв, І. Дроздова, В. Онищук розробили у лінгводидактиці класифікацію вправ. Нами виділено вправи та завдання, що сприяють ефективному засвоєнню синтаксису складного речення в основній школі:

– за дидактичною метою: *пропедевтичні* (спрямовані на підготовку учнів до сприйняття нового матеріалу, актуалізацію здобутих ними раніше знань); *тренувальні* (вправи, які передбачали повторення певних навчальних дій у різних мовленнєвих ситуаціях); *контрольні* вправи та завдання (були спрямовані на оцінювання рівня сформованості граматичної компетентності учнів основної школи);

– за формою: *усні та письмові*;

– за рівнем творчо-пізнавальної діяльності: *аналітико-рецептивні* (спрямовані на розвиток аналітичного мислення, вимагають від учнів сприймання та усвідомлення здобутої інформації, групування мовних явищ за вказаними ознаками, знаходження в тексті різних видів складних речень та їх аналіз тощо); *репродуктивні* (пов'язані з умінням учнів відтворювати прочитане, добирати мовні засоби за певною ознакою; аналізувати структуру тексту, а також структуру складного речення); *творчо-продуктивні* (потребують від учнів творчого застосування знань, вміння використовувати їх у новій ситуації: висловлювати власну думку, а також логічно граматично правильно будувати текст, складати твори, використовуючи різні види складних речень).

Визначення теоретичних засад експериментального навчання проводилося з огляду на положення про розвивальний характер навчання, спрямований на розвиток особистості учня, співпрацю педагога й учнів;

індивідуалізацію та диференціацію навчання для ефективного забезпечення інтелектуального розвитку кожного школяра, оптимізацію навчально-виховного процесу, що передбачає досягнення кожним учнем найвищого саме для нього рівня розвитку здібностей, обдарованості, знань, умінь і навичок, та способів діяльності. У ході експерименту перед учителями ставилася вимога брати до уваги такі психологічні чинники, як потреби, мотиви, інтереси, інтелектуальний рівень, спиратися на словесно-логічну, образну, оперативну пам'ять тощо. Також враховувався особистісний підхід до кожного учня – найважливіша умова розкриття внутрішнього потенціалу учнів для забезпечення методично правильного супроводу школярів на шляху їхнього особистісного розвитку.

Систему вправ було розроблено відповідно до змісту експериментальної програми.

Ця система вправ містить навчальні (підготовчі, тренувальні, творчі, контрольні). Підготовчі (пропедевтичні) вправи спрямовані на засвоєння різних видів складних речень, їх правильне інтонування;

– тренувальні – на вміння робити синтаксичний розбір складних речень; конструювати речення і доповнювати їх;

– творчі (конструктивні – на складання учнями творів з використанням різних видів складних речень; на перебудову текстів; на перебудову речень).

Контрольні вправи призначені для перевірки засвоєння різних видів складних речень та вміння правильно використовувати їх у власних висловлюваннях (переказах і творах). Контрольні вправи містили також вибіркові диктанти, тестові завдання, контрольні твори на задану тему. За ступенем творчості можна виділити:

1. *Репродуктивні вправи* – проводились після ознайомлення учнів з теоретичним матеріалом для перевірки рівня засвоєння синтаксичних понять;

2. *Репродуктивно-креативні* – спрямовані на розвиток умінь і навичок учнів аналізувати речення, трансформувати й переказувати тексти, перебудовувати, доповнювати складні речення, вміння правильно використовувати різні види речень у переказах і творах;

3. *Креативні* – розраховані на варіативність та творчу індивідуальність виконання усних або письмових переказів, усних або письмових творів;

4. *Конструктивні* – вправи та завдання, що забезпечували продуктивну діяльність учнів основної школи (структурний, смисловий, пунктуаційний аналізи; трансформація,

складання речень за аналогією, комбінування та групування складних речень; добір і заміна одних речень іншими; утворення речень на основі поданого завдання), мовленнєві завдання (обґрунтування доцільності вибору автором тих чи інших синтаксичних конструкцій; власний вибір граматичних засобів під час самостійного складання речень, текстів тощо);

5. *Продуктивно-творчі* – завдання, що сприяли збагаченню граматичної будови мовлення учнів, свідомому використанню різних синтаксичних конструкцій у власному мовленні, усвідомленню їх комунікативної мети, синтаксичних функцій у мовленні (творчі завдання зіставного характеру; складання висловлювань із використанням різних синтаксичних конструкцій; редагування тексту; завдання творчого характеру (складання творів-мініатюр, творів-роздумів тощо).

Цей поділ вправ є дещо умовним, оскільки під час розвитку вмінь та навичок учнів на окремому етапі деякі види робіт перепліталися та доповнювали один одного, але зміст і завдання цієї системи спрямовані на послідовну, поступово ускладнену діяльність учнів, свідоме й системне засвоєння синтаксичного матеріалу за допомогою граматичних вмінь та навичок.

Такі вправи, що проводились індивідуально або колективно, були спрямовані на активізацію опорних знань і закріплення навчального матеріалу уроку.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, експериментальна методика складалася в основному з розробки етапів дослідного навчання, визначення і розробки вправ, спрямованих на вивчення та аналіз різних видів складних речень; програми експериментального навчання та визначення місця цієї роботи в загальному курсі вивчення української мови.

Програму дослідного навчання складено з урахуванням вікових особливостей школярів основної школи та рівня їхніх знань із синтаксису складного речення та їхньої мовленнєвої підготовки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Х. : Вища шк., 1987. 152 с.
2. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. С. О. Караман. К. : Ленвіт, 2000. 272 с.
3. Мельничайко В. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту / В. Мельничайко // Дивослово. 1999. № 9. С. 11–15.
4. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: посібник для вчителя / В. Я. Мельничайко. К. : Рад. шк., 1984. 223 с.

5. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: підручник для студентів філологів / [за ред. М. І. Пентиліюк]. К. : Ленвіт, 2000. 264 с.

6. Плиско К. М. Синтаксис української мови. К. М. Плиско. Х. : Основа, 1998. 149 с.

7. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навчальний посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. К. : Вища школа, 1994. 670 с.

8. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: навчальний посібник / А. С. Філіпенко. К. : Академвидав, 2005. 208 с.

9. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. К. Ф. Шульжук. К. : Вища шк., 1989. 181 с.

REFERENCES

1. Doroshenko, S. I. (1987). *Skladni bezspoluchnykovi konstruksii v suchasni ukrainskii movi*. [Complex unconnected constructions in the modern Ukrainian language]. Kharkiv.

2. Karaman, S. O. (2000). *Metodyka navchannia ukrainskoy movy v himnazii*. [Methods of teaching the Ukrainian language in high school]. Kyiv.

3. Melnychaiko, V. (1999). *Aspekty lnhvistychnoho analizu khudozhnoho tekstu*. [Aspects of linguistic analysis of an artistic text]. Kyiv.

4. Melnychaiko, V. Ya. (1984). *Tvorchi roboty na urokakh ukrainskoi movy*. [Creative works in Ukrainian language lessons]. Kyiv.

5. *Metodyka navchannia ridnoi movy v serednikh navchalnykh zakladakh*. (2000). [Methods of teaching the native language in secondary schools]. Kyiv.

6. Plysko, K. M. (1998). *Syntaksys ukrainskoi movy*. [Syntax of the Ukrainian language]. Kharkiv.

7. Slynko, I. I. (1994). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy*. [Syntax of the modern Ukrainian language]. Kyiv.

8. Filipenko, A. S. (2005). *Osnovy naukovykh doslidzhen*. [Basics of the scientific research]. Kyiv.

9. Shulzhuk, K. F. (1989). *Skladni bahatokomponentni rechennia v ukrainskii movi*. [Complex multicomponent sentences in the Ukrainian language]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЩУПКО Світлана Олександрівна – викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету.

Наукові інтереси: інноваційні навчальні засоби та нововведення.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SCHUPKO Svitlana Oleksandrivna – Lecturer of the Department of Information and Socio-Cultural Activities of the Western Ukrainian National University.

Circle of scientific interests: innovative teaching aids and innovations.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2021р.